

Про діалектичність поезії

В'ячеслав Циба ¹

Анотація: У есеї окреслено відношення між філософським мисленням і літературним умінням, що його дає побачити застосування діалектичного методу в поезії. Головною тезою є твердження про те, що поет за допомогою тропів та інших літературних прийомів здатен створювати образи, не менш відкриті до виявлення онтологічних протилежностей, ніж строга поняттєва рефлексія професійного філософа. Автор показує, що (1) перспектива поета є так само філософською, хоча він і не переймається питанням про метод і (2) що діалектичний метод у поезії є дієвим, як і філософський аналіз подій. Доповнює й унаочнює ці міркування добірка власних віршів автора.

Ключові слова: поезія, філософія, діалектика, діалектичний метод, образ, поняття, рефлексія, письмо, істина.

Філософія та література — два жанри письма, в яких реальність зазнає семіотичного перетлумачення. І літератор, і філософ у своїх текстах співвідносять конкретне й загальне, окремішність особистого переживання з універсальними засадами світу. Для мене, як того, хто працює на перетині згаданих режимів письма, входження філософування у тканину поезії становить особливий інтерес. Маю на увазі той аспект рефлексії, який я наважуся назвати залученням *діалектичного методу в поезії*.

Вплетений у ритм і структуру віршованого тексту, діалектичний метод реабілітує поета, що, мовляв, домує у вежі зі слонової кістки (аргумент однаково ризикований і стосовно філософа). Цей закид виявляє нерозуміння тієї обставини, що поезії, як і філософії, властиво виходити за межі очевидності, яку боронить здоровий глузд. Саме по той бік очевидного розкривається реальність, якою вона є без примарного спрощення.

Якщо поетові вдалося відобразити неоднозначний характер життя, це стало можливим, зокрема завдяки зв'язку між словами й речами: слово заступає речі, а речі повідомляють про себе у способі своєї даності нам. Ужиток тропів допомагає побачити антиномічність і парадоксальність висловленого як некатастрофічну, а продуктивну для мислення. У цьому сенсі кожен здібний поет — стихійний діалектик, а поезія — організоване поле двозначності знаку.

Суперечливість у філософії вимагає переформулювати питання або взагалі відмовитися від його постановки, натомість у поезії вона вказує на незвідність явищ до їхньої видимості. Перефразувавши відому цитату, поет нагадує читачеві:

«Сови не є тим, чим здаються».

Художній текст, сам по собі неоднорідний, формує при зображенні світу його глибший смисловий шар. Однак поет не міг би скористатися продуктивністю діалектичного мислення, якби діалектика не була формою міркування, вільною від жанрових обмежень. Вважати, як романтики, ніби поет є медіумом, крізь який дух навіює нам ідеї, буде великою наївністю.

Це не означає, що «недіалектична» поезія в чомусь поступається «діалектичній», справляє більший чи менший ефект на читача. Тому, либонь, будь-якого глибокого поета, після знайомства з творами якого картина світу змінює ракурс, можна назвати стихійним або послідовним діалектиком. Метафоричність поетичного слова має перевагу щодо понять в тому, що виходити за межі їх формальної строгості. Авжеж, це не дає поезії права претендувати і на строгість знання. І це ще один докір, який ставить під сумнів можливість діалектики через поетичні засоби. Проте його можна парировати: якщо знання визначають тільки як умовивід, тоді, справді, поезія передає почуттєвий досвід; але якщо знання розуміти ширше, скажімо, як нероздільність переживання й рефлексії, тоді досвід читання поетичних текстів мало чим відрізняється від будь-якої іншої культурної практики. Це нагадує суто філософську проблему квалій: взаємодія з об'єктами не повідомляє сприймачеві відмінностей між ними доки сам він не має спроможності набувати індивідуальні відчуття.

Як працює метод діалектики у поетичному творі? Діалектика — це виявлення сил, які уможливили подію як первинно суперечливий факт. Приміром, коли я пишу про дерева як учасників війни, я зображую їх як більш чутливих до руйнацій, ніж людські тіла. Чи я хочу сказати цим, що їхній біль сильніший за людський? Ні, але як частина природи, на війні дерева включені у тотальність небуття без можливості уникнути його. Єдиний спосіб, яким природа може повідомити про свій завжди вразливий стан, — бути покаліченою. «Говорячи» від свого імені, природа «говорить» непрямо.

Граматичні злами у реченнях, концентричні кола римувань і внутрівидове протиставляння – лише обмежений набір прийомів, без використання яких діалектичний метод не сприймається виразно. Зрештою, мета цього методу не тільки в тому, щоб читач упізнав описане поетом як «своє», а й відчув непереборне бажання змінити цей стан справ. При цьому необов'язково поштовхом до цього має бути т. зв. громадянська лірика. Гадаю, у поезії жанрові

відмінності є привілеєм літературознавців; вірш як такий ладен вільно курсувати між рамками жанрів. Мірилом поетичної діалектики є подолання розділеності слова й дії, споглядання та активності, перетворення слова на дію (чим поети властиво й зачіпають), а активної участі — на форму споглядання істин. Цю парадоксальність поезії найкраще мислити у термінах діалектики. До того ж, поет може дозволити собі не боятися вивести на яв ті несумісності, яких остерігається філософ.

Пропоную читачеві долучитися до медитацій про сказане, ознайомившись з віршами з моєї збірки «Діти вогню».

ІНТРОДУКЦІЯ ДО КНИГИ ЗНАМЕНЬ

Чорний – колір безформної далі,
Чорнявою нафтою струмують печалі,
Деміург в чорному тисне педалі
І диво стається чомусь

Я вчитуюсь у твою чорну книгу,
Рядок за рядком, очима без мигу,
Шкіру подерту залатую снігом,
Хоча за шибками літо жарке

Якщо твоє слово тріщить об мовчання,
Сховай його поміж моїми речами,
Дай йому навчитися крику прощання
І шелестючої прощі зітхань

Всі сторони світу єдна відчуття,
Дотик - його сором'язливе дитя,
Всі наші розріджені тілом чуття
Лашаються, як цуценята до пана

Неміч благає його про одне:
Своє дезертирство скропити вогнем,
Хай гострим, тужливим або метушним,
Однаке безповоротним

Цю книгу писали самотні зірки,
Що зерна втискали у жолоб ріки,

Яка вже давно не тече навпрямки,
Вона, задихаючись, плине

Як заводь або обмілілий затон,
Сповзає на цвинтар, в обійстя ікон,
І в рівень із нами підводиться гон,
Що видно його звідусюди

Я – вершник минущості, гордий сліпець,
Тих знаків переклад позвів нанівець,
Немовби придворний облуди гінець
Свій прошмигом здавлює голос

І ранок обвітрює плечі мені,
Кусає хижацьки в гаптованім сні,
Здіймає угору, а потім на дні
Думки неохоче полоще

З нічого не вирости тверді земній,
З нічого не вмере, що родилось у ній,
Ніщо – назва древня для жмуту стихій,
Що в сяйві пробуджують листя

Одна для майстерливого гончара
Надія - то глина, в'язка, як мара,
Що нею ковтає ніщо із відра
Своє переродження в суще

І велетень-тінь несподвижна творця
Пронизує рухи аж до багрянця,
Вітрила намащує потом смальця
І в безвідь спускає квадригу

Лиш жертвою обсув життєвий реве,
П'є з себе гаряче, а висохле рве,
Пунктири накреслює, сурмами дме,
Світила вдягаючи в чисте

ШТРИХ-КОДИ

Штрих-коди прислужують
дрібним, очевидним надіям,
Їх доля – коротка,

поки в дорозі – живуть.
А щойно в відділенні
гроші змінюють на мрії,
Вони у смітник потрапляють на дно
і без вдячності мруть.
В людських біографіях
теж свої є штрих-коди,
Короткі й довжезні,
чіткі й недоступно бліді –
По них, коли мить настає,
тихо сканер проводить
Один оператор на всіх,
що ходив по воді...

КІНО

На сцені страхітливе дійство:
До дуелі любов довела,
Ламає долі злодійство
Майстерної гри пастила.
Напружено публіка вловить
Перебіг перипетій,
На когось катарсис сходить,
Сльози липнуть до вій.
А потім з'являється трупа
До глядачів на біс,
І вбитий герой підступно,
Воскреслий як Адоніс,
Вдоволено ловить букети,
Автографи роздає.
За мить пожовкли сюжети
Трагічні в пустому фойє.
На сцені світло погасло,
А завтра, у той же час,
Глядацьке втішатиме око
Напружений пристрасті фарс.
І знов помирає шаленець
Під оплески глядача,
І вкотре увінчує сцену
Ожилих героїв парча.
Мене це завжди гнітило,
Що біль можна розмінять
На визнання швидкоплинне,

На лживого пафосу гать.
Облудний вечір вівторка.
Струсивши втоми слюду,
Не у театр на масовку –
На кіносеанс я йду.
Екран наблизить до мене
Чужих почуттів полотно,
Розкішна сюжету умовність
Можлива тільки в кіно.
Повільно йдучи додому,
Втіху у серці зажму,
Що цей антураж незнайомий
Служив лиш мені одному.

АНДРІЙ ГОЛОВКО

Бідний, бідний
Андрій Головка...
Нешаслива й наївна дружина
І донька п'ятирічна Галина.
Тепла травня похмурого днина.
Бідний, бідний
Андрій Головка...

«В нього очі
Неначе волошки у житі.
Штанці латані. Бідні батьки.
Як сорочка біляве волосся.
Це – малий Пилипко».

Розстеляє червону хустину
Над замореною головою
І спускає нагана грозою
Бідний, бідний
Андрій Головка...

Без надії плести існування
За чотири карбованці в місяць.
Уночі, коли сплять, працювати
І без хліба по селах снувати –
Не покинути і не втекти.
А хвороба чимдуж насуває,
Колупає у мозку древком.

Як мені тебе шкода лихого!
Бідний, бідний
Андрій Головка...

МІСТО, В ЯКОМУ НЕМАЄ СПАСІННЯ

В цьому місті
лиш вітер, дощ з неба і смог.
Тут не допросишся
жалібного «спаси».
Вулиці патрулюють
бездомні голодні пси,
що мають, як дзвони, лункі голоси,
не знають ні жалю, ні співчуття,
а над іншим усім висне безвороття.

І автобуси в місті цьому
спини гнуть, неначе воли,
розчиняючись у тумані, в потоці імлі,
і люди в автобусах,
втомлені та байдужі,
їдуть з роботи, мов зомбі,
яким натягли постолі.

Та чому ж в цьому місті
стільки раптових героїв –
їхні обличчя позирають
по одному й по двоє,
з підписів можна дізнатися
про їхній вік,
а як до війни їм велося
дізнаєшся з їхніх повік.

Дивно, як їх зібралося стільки
у цьому місті,
як заморських перлин
у циганським намисті,
як теплих джерел
у воді під кригою,
і чим був для них
від подиху міста цього оберіг?

Вони не розкажуть всього,
Зараз їм не до того,
Зараз у кожного з них турбота –
поспілкуватися з богом.
Але не про місто вони говоритимуть,
не про його тротуари,
не про парки, готелі й заводи-примари,
не про університет, що лишився від Гоголя,
й не про отруєну річку з низькими пологам.

Вони, напевно, про друзів
найближчих розкажуть,
про дитячі забави, кохання найпершого віху,
І без машини часу
по прожитому посповигають
І вперше в житті, можливо,
відчують досі незнану втіху.

Ну, а ще в кишені у кожного з них
Найінтимніший спогад секретом заліг,
Й нікому не вдасться про це розпитати –
Ні херувимам гречним, ні чортам пихатим.

Хоча цих парубків і молодичь
не так вже й багато на ціле місто,
але самих їхніх лиць,
самих їхніх лиць
достатньо, щоб в ньому
щось новий початок взяло,
пробилося крізь асфальт і по-справжньому зажило,
виборсалось назовні
з-під багnistих глибин,
вдихнуло свіжість і віддало тепло,
пригостило кавою перехожого просто так
і зробило домашніми бродячих собак.

Але місто вперте, його належить вести,
Йому до самого себе
ще довго будувати мости,
Його лінії і траєкторії пручаються ж-бо –
занадто довга історія
в холодного міста цього.

Якщо будеш проїздом у ньому, не забувай,
що архітектурні руїни – початок шляху,
На початку завжди найтяжче буває,
Але навіть Спаситель
босоніж переходив ріку.

І як тихий Ісус і його служка Пилат,
Цього міста камінне, сире єство
Різбить кредитор невідплачених втрат,
Позичаючи смерть, видає сирітство.

Дощ стихає колись і розвиднює смог,
Над оселями сірими зачалася рань.
Тут не прийде на поміч навіть сам бог,
Тільки пам'ять і вдячність як могутній таран.

Тільки пам'ять,
щоб здихатись навіженої втоми,
Тільки вдячність
для тих, хто не знає жалю.
Інших шансів нема ні тепер, ні потому,
Якщо збито фарватер цьому кораблю.

Коли вона головою
торкається подушок,
На зраненій шиї
припиняє гарчати шов,
На подертих руках
вигасають її синці,
А на лиці, на її засмаглім лиці,
Затягуються навіть дрібні пухирці.

Все під силу, коли
ти підкорена сну.
Ніхто не шукає причин
й не відповідає чому.
Звичне вранішнє пекло несподівано ожива,
Продирається, як крізь спалений дерен,
свіжа трава.

Доленосні синоптики віщують грозу,

Коли в неї у планах
нарешті стрітися з ним,
І тому вона залишає
свою парасольку внизу,
Щоб пройтися босоніж
тротуаром вологим й тісним.

Їй щастить на невдачі
й на невтрачену вроду,
Подруги дорікають
за помилки стоголосно,
А їй просто начхати на осінню негоду
І на подруг так само
з золотавим волоссям.

І коли він, нарешті, підходить ближче,
Обіймає за плечі, піднімається вище,
Торкається чола, дає дрібку тепла,
Їй хочеться сказати,
що все її попереднє життя –
бісова навіженість, божевільна імла,
Вийти з якої можна тільки якщо
Сон не припиниться нізащо.

А поки у неї
марафонський робочий план:
Шість годин на сон, решта часу – багаті клієнти.
З кимось виходить швидко,
з іншими – справжній бедлам,
Потім сходити до лікаря чи в перукарню.
Дні – як солома,
подрібнена через січкарню.

І тільки коли засинає,
її туга на хвилю минає,
Серце б'ється розмірено, легко,
Тіло її невагоме і нерухоме,
а думки вже далеко,
Хоча б на мить про неї забуде саркома.

Прокидайся, тендітна, пора,
За твоєю спиною тин,
Твоїми підощвами простує мара

Занапащених рутиною змін.

Ти помреш, це ти знаєш сама –
помреш,
Не вдалося нікому закласти тлін,
Оминути браму,
за якою не стане меж,
І в яку увіходять, не зігнувши колін.

Сон короткий розтане і зима прийде,
Але холодно зовсім не буде тоді,
Покривало на ноги густе покладе
Шар землі в передмісті,
на гранітній тверді.

Що лишилося після?
Як в комети політ –
Вогник сяйва яскравий і згасаючий хвіст,
Дотик пальцями об парафіновий гніт,
І життя –
від початку ненаписаний лист.

Кажуть, що щастя не бува без біди,
І коли вже стається,
не викреслиш з плану ні букви, ні окрику.
Рис, щоб не злипнувся, потребує води,
А ми потребуємо
кількох простих слів і раптового доторку.

За рік я проходжу
більше двох тисяч миль,
Мріючи, нудьгуючи, комусь помагаючи,
Але якщо бачу сліди твоїх ніг на піску,
Навіть не знаю, як наздогнати
не набридаючи.

Зранку здається, ніби я народився щойно
І довго насилу мушу
привчатись ступати рівно.
Кава не завжди зараджує, навіть чорна,
Не завжди у грубу життя

жбурнути вдається поліно.

До білого рису найкраще пасує арабіка,
А ти до мене,
насмільюсь промовити прямо.
Разом нам бути
всього лише хвилю, за задумом,
Хоч хвилі й складаються в потужне й дике цунамі.

А знаєш, годі про те, що буде.
Наше «не сталося» по-своєму тепле й утішне.
Згадай, як боялися
поквапливих пересудів
І як насміхалися потім із себе
безгрішних.

Мабуть, існує й сьогодні ще Пуща-Водиця
І, чорт забирай,
тліє в ній крапове листя,
Хтось обіймає когось,
забувши про все на світі,
І світ, забувши про всіх,
у шкаралупі своїй тісниться.

ВІЙНА

Війна – це погано: так кажуть у школі
І так кажуть вдома, доки вдома ночуєш,
А для них війна – це постійна втома,
Яку не приспиш і не залікуєш.
Хтось на війні себе подвигом славить,
Хтось сам від себе знічев'я сахається...
Війна – це коли твої щоки виварює,
А очі пружинять, якщо навіть сморід вщухає.
Дерева не люблять війну – їхні крони діряві
Навіть без браконьєрської пилки.
Дерева не люблять війну, їм би квітнути в травні,
А не шрапнельний врожай на замерзлих гілках.
Мовчки вичікують риби на глибокому сплаві,
Їм страшно й марудно ковтати незграбні міні.
Риби від них стають як примари в тумані,
Коли дно кислотною зригує піною.
Після війни все ожива ненадовго,

Дерева зализують свої продірявлені тіла.
А люди шукають знайомі тіла по моргах,
Їм ще здається, що вона назавжди скінчилась.

ЖАК ВАШЕ

1

І якщо ім'я твоє
Татуює поверх оголошень паркани
З утретє за місяць здертою шкірою
Якщо ним надихається осінь
А промінь вранішній жадібно
Лиже ще свіжі його кольори
Це означає що навіть заплющені очі
Тінню лягають на биті вітрини
В жертву віддавши тілу крихкому твоєму
Вітер так і немовлених слів
Це означає що сутінь безсмертя –
Один із вагомих мотивів
Вирвати в слова його самовиту красу
А все ж, це значить щось більше

2

Наприклад що ти не лишаєш слідів
Рукою на вмитій водою траві
Наприклад що в люльці палив тютюна
З уривків пісень і металевих лун
Що черевики твої охопила
Дитяча журба і траншейна смола
І що в кишені зім'ятий нотатник чекає
Поки долоня його огорне
В перерві між сповіддю і люмінальним причастям
В палаті у парку і перед кінцем
Свіжі слова – тільки для друга збирай
Листи відправлені й невідправлені
Бо ж древо життя вже високе й сухе
Як кістки, що сиплються триною
В археолога перед очима
Коли його щіточка стишує танець
Ізидіянок чи згубних вакханок
Коли веслувать вже не може над ними
Стихії залятий коловорот

3

Ти не лишаєш слідів
Так як це вміє справжній поет
Не бути не сіяти і не ламати
Не ламати
І слід тебе сам віднаходить потому
І згублює і народжує знов
Але епос в якому ти одинак ти вичахлий дим
Він добігає кінця його майже не чути
Від ватри віків тліє дим і поспішає
Під натиском кожної із раптових подій
Невпізнана зваба не випадкових вуст
Поспішає твої загоїти рани
Твоїми стають чужі оберемки звитяг
Їхніми стануть твій біль і усмішка й ненависть
Адже ти не лишаєш слідів
Не вмієш ламати і бути
Ізолювати венозні дроти
А ти тільки мовчиш завжди тільки мовчиш
Коли навіть підлітки пишуть
Ім'я твоє поверх оголошень
На скошений вгору паркан

ВІН ²

1

Мама привчала до молитов
Батько привчав терпіти:
Ремінь — випроба для чоловіка
Тіло має спізнати гарт

Стояти схиливши коліна
Негоже по смерті батька
Авторитет – німий ворог
Який вигинає тебе

Молитися – це не любити
Любити ніхто не навчив
Любов – це обпечені пальці
Крізь сльози тамована лють

Любов – це приниження більше
За шкіряний ремінець

Любов – це те саме, що знову
В покорі коліна зігнуть

Він більше не схилить колін
Коліна обрамлюють чобіт
Шкіра на портупеї
Твердіша за той ремінець

Якщо ти стояв на колінах
Ти знаєш як ставити треба
Ти знаєш усе на цім світі
Крім того що значить «любов»

І батькові вуса манірні
Вже не лякають надвечір
І голос його хрипливий
Не заважає сну

Страх проминає надовго
Коли відділяє могила
А спогади наче качелі
Їх гойдання стишує час

2

А все ж, про молитву він згадує
Але наравду вже рідко
Тільки коли принагідно
До зали звертає слова

Коли у молитву прокляття
Як цукерку в обгортку вкладає
Для тих що молилися ревно
Про батьківщини загин

Їх імена незабутні
Їх імена червиві
Він жестами закликає
Гроном передає

Тим хто вбачав на колінах
Хлопчиків як він віком
І старших, батьків і друзів,
Згорблених під ремінцем

Настала пора пробудитись
Грізна година відплати
Солодка година стояння
Грудьми розпинаючи вік

Як швидко п'янить ця постава
Рівна кремезна постава
І хочеться дяку віддати
За давнє причастя колін

Ні слова однак тільки діло
Мить балачок зійшла
Як сходить запламлене сонце
Щоб чистим з'явитись зрання

Але про сонце подбають
Його по-хазяйськи вмивають
У кольори заграви
Домішані до свинця

3

І лише тепер він пригадує все
Розповідає вголос
Кашляє схлипує
Давить ком щоб зберегти лице
Стає на коліна так
Як вже давно не стояв
Не опускає погляд
Не кусає до крові губів
Розрізняє де марення, а де – яв
Він і сам впевнений у їх правоті
Долю не перепишеш
Якщо нею править хотів
Щоб крицею була своїх і чужих
І щоб боронила від тих кого не вберіг
І кого на заклання відправив у дим
Зокрема деяких, хто дружив колись з ним
Ні на секунду ні на зухвалий грам
Не слід забути жодний завданий шрам
Слово приреченого триватиме стільки
Скільки він зможе згадати болів і ран
Стоятиме рівно як добре звик

Але не грудьми вперед, а під кутом до черевик
І руки правильно складені в отій позі
І розправити їх він більше не в змозі
А слова вилітають з пам'яті наче бджоли
Дзижчать і жалять його тіло кволе
І кволому тілу хіба що лишається
Говорити ще дужче, вже не пишаючись
Казати про себе не як про сліпу покору
Не як про жертву фатуму й наговору
І не про загнане під ліжко ягня
Яке кропили удари шкіряні навшаня
Він впевнений він достеменно знає
Який вирок на нього чекає
Він навіть змирився уже із ним
Просить лиш зустрічі з батьком своїм
І матір'ю яку можливо любив
Тому що в хворобі за неї молив
Бо її маленька долоня легка
Це все що було з ним хорошого
І те за що не перепрошують
А просто цілунком освячують
Між з'явою і кінцем
Свій ще непройдений шлях
Коли зникає навіть натяк на страх.

Примітки:

¹ В'ячеслав Миколайович Циба — канд. філос. н. Наукові інтереси: аналітична філософія та епістемологія, критична теорія суспільства, філософія мистецтва. Працює на посаді доцента кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Кієво-Могилянська академія». Персональні сторінки: <https://scholar.google.com/citations?user=N0uIJpUAAAAJ&hl=uk>; <https://ukma.academia.edu/VjacheslavTsyba>.

² Цей вірш присвячено однойменній скульптурі Мауріціо Каттелана «Нім».